

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.1.2

Oleksandr Levenets

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1273-7619>

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

EDUCATION OF STUDENTS FROM UZBEKISTAN IN LESYA UKRAINKA STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE OF LUTSK IN 1966-1972: PECULIARITY OF EDUCATIONAL AND ASSIMILATION PROCESSES

Олександр Левенець

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ З УЗБЕКІСТАНУ В ЛУЦЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У 1966-1972 рр.: ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ТА АСИМІЛЯТОРСЬКОГО ПРОЦЕСІВ

The proposed article is one of the results of a comprehensive scientific and historical study, the topic of which is the process of Soviet assimilation and russification of education on the territory of Ukrainian SSR and other republics of the Soviet Union during the so-called «zastij» – (stagnation) (1964-1985). Using the example of one of the provincial Soviet higher educational institutions – Lesya Ukrainka State Pedagogical Institute of Lutsk, and the training of students from the Uzbek SSR in it during 1966-1972, – the author characterizes the features of Soviet educational and assimilation policy, clearly demonstrates its dependence on political power and on the official state ideology. In addition, the article describes the didactic and other pedagogical aspects of the implementation of the educational process aimed at the students from Uzbekistan who had been receiving higher pedagogical education and the qualification of a teacher of Russian language and literature. The paper also describes the daily life of the student community from Central Asia, the peculiarities of its socialization in the Ukrainian society of the time. The author tries to demonstrate all aspects of the Uzbek student community in the Ukrainian (Slavic) social environment, which, according to Soviet ideological theorists, should have performed an assimilation function.

During this study, the author used a variety of research methods: analysis and synthesis, deductive and inductive methods, problem-chronological, comparative-historical, statistical and other ones. In the process of researching this topic, a wide range of sources was used: archival documents, eyewitness accounts, newspapers of the time, as well as Soviet and Ukrainian historiography. The article is of interest to historians, scientists, teachers and anyone interested in the history of Soviet education, communist ideology and the general history of the Soviet Union.

Keywords: Uzbek students, education, pedagogical institute, Russian language, assimilation, russification, Uzbek SSR.

Постановка проблеми. Радянська політична ідеологія передбачала процес поступового злиття усіх народів та народностей які проживали на теренах СРСР. Таке злиття повинно було супроводжуватися національно-культурним знеособленням і нав'язуванням населенню єдиних загальносоюзних ідей та цінностей, які б мали бути об'єднуючими факторами при формуванні так званого «радянського народу». Такими об'єднуючими факторами, радянські ідеологи-теоретики вважали єдину політичну (комуністичну) ідеологію, суспільно-побутовий устрій, єдині загальнолюдські цінності тощо. Одним з найважливіших об'єднуючих чинників була російська мова. Вона вважалась головною мовою в Радянському Союзі, мовою міжнаціонального спілкування,

яку вивчали усі, без винятку, громадяни СРСР, незважаючи в котрій із союзних республік ті проживали. Отож, загальносоюзна ідеологічна політика з вивчення російської мови, нав'язування неслов'янському населенню СРСР єдиних тогочасних комуністичних суспільно-побутових парадигм й стали основною причиною приїзду на навчання в Україну – в Луцький державний педагогічний інституті імені Лесі України молоді з Узбекистану в 1966 році.

Мета дослідження полягає у тому, аби об'єктивно та всебічно відобразити минуле узбецької студентської спільноти в місті Луцьку (тогочасна Українська РСР) в останній третині 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

– комплексно дослідити окремі аспекти тогочасної освітньої політики, які стали причиною приїзду студентів з Середньої Азії на Волинь у досліджуваній час;

– проаналізувати особливості навчально-виховного процесу, який спеціально був розроблений для студентів з Узбекистану;

– пояснити значення та роль здобуття студентами з Середньої Азії вищої освіти в Українській РСР у контексті загальнорадянської асиміляторсько-русифікаційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальних науково-історичних досліджень цієї теми не проводилося, проте згадки про зазначену тематику неодноразово трапляються у науково-публіцистичних виданнях, статтях, рубриках, тезах доповідей, які присвячені історії окремих закладів вищої освіти¹. Серед них слід відзначити колективні монографії: «Нариси історії Волинської обласної партійної організації» (1968 р. вид.)² і «Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки (Нарис історії)» (1992 р. вид.)³, науково-популярному виданні «Професори Волинського національного університету імені Лесі Українки» (2010 р. видання)⁴.

Також окремі відомості про навчання студентів із Узбекистану в педагогічних інститутах Української РСР розміщені на сайтах деяких сучасних українських закладів вищої освіти⁵.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 1964 р. після зміни партійно-державного керівництва в СРСР та приходу до влади Л. Брежнєва асиміляторські тенденції і русифікація населення ще більше посилювались. Одним із чітких виразників цього процесу було покращення викладання та збільшення кількості навчального часу на вивчення російської мови в освітніх закладах, особливо це було помітно в союзних республіках Середньої Азії (Узбецькій РСР, Туркменській РСР, Киргизькій РСР, Таджикиській РСР і Казахській РСР). Для більшості місцевого (корінного) населення, російська мова була чужою і складною, але володіння нею значно розширювало соціальні можливості й перспективи тамтешнього неслов'янського населення, тож його більшість сприймала ідею вивчення російської мови як об'єктивну й закономірну річ. Проте в середині 60-х рр. ХХ ст. вчителів російської мови і літератури в середньоазіатських союзних республіках, які б володіли російською і місцевою національною мовою, усе ще не вистачало. Тому у вищих ешелонах КПРС було вирішено у найближчі роки залучити деякі педагогічні інститути Російської РФСР та Української РСР до підготовки й випуску вчителів російської мови і літератури для закладів середньої загальної та середньої спеціальної освіти середньоазіатських республік.

Варто зауважити, що у той же час в Узбецькій РСР існували заклади вищої освіти, які займалися підготовкою вчителів російської мови і літератури, – Узбецький республіканський державний педагогічний інститут російської мови та літератури, Ташкентський державний педагогічний інститут імені Г. Нізамі, Хорезмський державний педагогічний інститут в м. Ургенч, Бухарський державний педагогічний інститут імені Ф. Ходжаєва, Термезький державний педагогічний інститут імені М. Айбека та інші ЗВО. Проте вони не могли впродовж найближчих декілька років випустити тисячі

¹ Сірак, І. І. (1990). З історії філологічного факультету. *Минуле і сучасне Волині. Освіта. Наука. Культура: тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції. Присвячено 50-річчю ЛДПІ ім. Лесі Українки. Частина I. (м. Луцьк, 13–14 квітня 1990 р.)*, 20-25.

² Алексеева, Н. Л., Замлинський, В. О., Заброварний, Б. Й., Швидак, О. М. (1968). *Нариси історії Волинської обласної партійної організації*. Київ: Політвидав України, 240.

³ Михайлюк, О. Г., Заброварний, Б. Й., Кудь, В. О., Українець, Л. К. (1992). *Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки (Нарис історії)*. Львів: Світ, 19.

⁴ Цьось, А. В., Сірук, Н. М., Турчик, С. В., Коцан, І. Я. (2010). *Професори Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 56.

⁵ Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (2020). *Навчально-науковий інститут філології, перекладу та журналістики* <<http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/fukyltetu/filologichnij>>. (2020, листопад, 16).

вчителів цієї спеціальності¹. Також досить вагомою причиною була ідеологічна складова: радянська влада прагнула підготувати майбутніх освітян уже без національних (середньоазіатських) культурно-ментальних рис і особливостей. Фактично за роки навчання студенти повинні були асимілюватись і русифікуватись у слов'янському соціалістичному середовищі. Додатковою причиною направлення студентів на навчання за межі Узбекиської РСР став руйнівний землетрус, який відбувся в столиці республіки – у м. Ташкенті – 26 квітня 1966 р. й залишив без даху над головою близько 300 тис. осіб та завдав руйнувань понад 36 тис. житлових і громадських будівель².

Отож, між Узбекиською РСР, з одного боку, та Російською РФСР і Українською РСР, з іншого боку, велися спеціальні перемовини щодо вирішення цього питання. Також перемовини відбувались і на урядовому рівні: між Радою Міністрів Узбекиської РСР та Радою Міністрів Української РСР за посередництва Ради Міністрів СРСР, відбувалося й профільне міжміністерське листування з цього приводу. Згодом на міжреспубліканському урядовому рівні були узгоджені організаційні моменти підготовки вчителів російської мови та літератури конкретно для середніх навчальних закладів, переважно для загальноосвітніх шкіл Узбекиської РСР. Отож, за результатами таких договорів було складено перелік педагогічних інститутів України, які мали прийняти студентів на навчання з Узбекистану. До цього списку увійшли: Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Короленка³, Ніжинський державний педагогічний інститут імені В. Гоголя, Херсонський державний педагогічний інститут імені Н. Крупської⁴, Вінницький державний педагогічний інститут імені М. Островського⁵, Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут імені В. Затонського⁶, а також Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки⁷.

Влітку 1966 р. в Самаркандському державному університеті імені А. Навої відбувались вступні випробування абітурієнтів, які бажали вступити на навчання за спеціальністю «Російська мова та література». Слід зауважити, що до складу вступних екзаменаційних комісій входили викладачі-екзаменатори з Української РСР, Білоруської РСР та Російської РФСР. Ті вступники, які мали хоча б мінімальний рівень знань з російської мови і літератури або здібності до її вивчення та успішно склали вступні випробування, – зараховувались до спецгруп для подальшого відправлення на навчання за межі Узбекистану. Отож, до початку 1966/1967 н. р. в українські педагогічні інститути прибули уже сформовані групи студентів-першокурсників на навчання⁸.

Ще в квітні 1966 р. було узгоджено, що на початку 1966/1967 н. р. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки прийме на I курс 25 студентів з Узбекистану⁹. Проте в серпні 1966 р. в Луцьк прибула група узбецьких студентів у кількості 30 осіб: 25 юнаків та 5 дівчат. За національністю – 22 узбеки, 4 таджиків та по-одному українцю, росіянина, татарину і корейцю, які на момент набору проживали в Узбекистані. За віком: 2 народжені у 1945 р., 1 – 1947 р., 5 – 1948 р., 17 – 1949 р. та 5 у 1950 році. Достеменно відомо, що половина з них були уродженцями Сурхандар'їнської та не менше ніж 4 Хорезмської області Узбекиської РСР. Також в групі узбецьких студентів був кореєць Р. Шин (1948 р. н., уродженець Джалакудуцького району Андижанської області Узбекиської РСР) та українець В. Сабіров – народився у 1948 р. в місті Дніпродзержинськ (сучасне Кам'янське) Дніпропетровської області (Українська РСР), але загальноосвітню школу закінчив у місті Ургенч Хорезмської області¹⁰.

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 746, Арк. 47.

² Васильченко, Г. (1966, 31 серпня). Ласкаво просимо. *Радянська Волинь*, 3.

³ Год, Б. В., Єрмак, О. П. (2011). Полтавський педінститут у 1960-1980-их роках. *Історична пам'ять. Науковий збірник*. Полтава, 1 (25), 111-134.

⁴ Беляєв, Ю. І., Мішуков, О. В., Федяєва, В. Л., Самсакова, І. В. (2007). *Херсонський державний університет. Історичний нарис (1917-2007)*. Херсон: Видавництво ХДУ, 151.

⁵ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (2020). Історія університету. <<https://vsru.edu.ua/index.php?p=history>>. (2020, листопад, 16).

⁶ Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (2020). *Літопис університету*. <<http://kprnu.edu.ua/istoriya-universitytetu/litopys-universitytetu>>. (2020, листопад, 16).

⁷ Бондаренко, Г. В. та інші (1990). *Літопис пам'ятних подій. З історії Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (1940-1990)*. Бібліографічний покажчик. Луцьк: Р-ВВ Волинського облполіграфвидаву, 16.

⁸ Вельма, Л. (1991, 11 червня). Зустріч через двадцять років. *Радянська Волинь*, 3.

⁹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 94, Арк. 102.

¹⁰ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 97, Арк. 55-58.

Вступна кампанія 1966/1967 н. р. на російському відділенні історико-філологічного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки мала свої особливості. У зв'язку з тим, що на навчання повинна була прибути група студентів з Узбекистану, зменшилась кількість набору місцевих абітурієнтів, а це значно підвищило прохідний бал для місцевих вступників, тож на спеціальність «Російська мова і література» їх було зараховано менше ніж у попередні роки, але з вищими оцінками¹. Така ситуація стала приводом для незадоволення певної кількості місцевих абітурієнтів, які не змогли вступити на ту ж спеціальність, оскільки узбецькі студенти становили 53 % від кількості зарахованих першокурсників на спеціальність «Російська мова і література» і 9,2 % від загальної кількості вступників в інститут².

У серпні 1966 р., в день першого приїзду узбецької групи студентів в Луцьк, відбулась урочиста їх зустріч, а ректор інституту Д. Цимбалюк особисто зустрічав першокурсників. Наприкінці серпня для них була влаштована невеличка екскурсія містом, а також студенти-новобранці побували на ювілейному вечері, присвяченому 110-річчю з дня народження І. Франка. Вони були поселені в студентському гуртожитку таким чином, щоб в одній кімнаті проживали по одному приїжджому студенту та двох, або трьох корінних студентів – українців, або росіян. Це спеціально було зроблено для того, аби студенти неслов'янських національностей переймали побут, звичаї, а головне могли постійно чути російську мову для її кращого засвоєння. По суті це і був один із елементарних побутових виразників асиміляторського процесу³.

Уже з вересня 1966 р. розпочалось навчання. Для викладачів кафедри російської мови і кафедри російської і зарубіжної літератури така специфічна педагогічна діяльність була, певною мірою, дидактичним викликом-експериментом, адже досвіду викладання дисциплін для неслов'янських студентських аудиторій практично не було ні у кого з викладачів. Складнощі додавало й те, що значна частина узбецьких студентів не володіла на достатньому рівні навіть розмовною російською мовою, не кажучи уже про граматичні структури чи фонетико-орфоепічні аспекти мови. Тож така особливість узбецьких студентів вимагала розробки спеціального індивідуального навчального плану, який укладався та корегувався уже безпосередньо в ході навчального процесу. Особливість цього плану полягала у тому, що він передбачав п'ятирічний термін навчання, тоді як інші студенти здобували ту ж спеціальність за чотири роки. Ще однією методичною особливістю цього плану було відведення великої кількості навчального часу на теми з фонетики та орфоєпії російської мови задля вироблення навичок хорошої розмовної мови. Для цього викладачі використовували магнітофони, диктофони та іншу звукозаписуючу й звуковідтворюючу апаратуру. Також з цією метою студенти переглядали фільми та прослуховували російськомовні пісні⁴.

У 1967/1968 н. р. відбувся другий набір студентів з Узбецької РСР. Цього разу до Луцька прибула група студентів в кількості 25 осіб, але згодом троє студентів вибуло: А. Мадієв – перевівся на навчання в Термезький державний педагогічний інститут імені М. Айбека у зв'язку з несприйняттям вологого волинського клімату, що негативно відобразилося на його здоров'ї, У. Якубов через складне матеріальне становище родини змушений був залишити навчання. На початку 1969 р. він уже закінчив курси водіїв у м. Термезі. Наступний студент був відрахований за неуспішність. Отож, з 22 студентів, які залишились з набору 1967 р., налічувалось 11 узбеків, 7 татар і 4 таджики. За статтю: 12 чоловіків і 10 жінок. Більшість з них були з багатодітних сімей⁵.

До кінця січня 1969 р., коли студенти 1966 р. вступу навчались на III курсі, уже вибула майже третина від кількості їх набору – 9 осіб: 5 з них перевелись в інші заклади вищої освіти (В. Сабіров і К. Юлуашев у Хорезмський державний педагогічний інститут в м. Ургенч, туди ж, через несприйняття клімату, перевівся А. Курязов, О. Рахматулаєва одружилася і перевелась в Термезький державний педагогічний інститут імені М. Айбека, Н. Джепарова також через несприйняття клімату, – перевелась в Херсонський державний педагогічний інститут імені Н. Крупської). Х. Нуралієв змушений був залишити навчання восени 1967 р. через хворобу батька. Решту двох було відраховано з інституту за неуспішність, з них Р. Аллабергенов згодом був призваний на службу в радянську армію⁶. Впродовж наступних п'яти місяців відбулось ще незначне

¹ Вельма, Л. (1991, 11 червня). Зустріч через двадцять років. *Радянська Волинь*. 3.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 97, Арк. 29.

³ Васильченко, Г. (1966, 31 серпня). Ласкаво просимо. *Радянська Волинь*. 3.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166, Оп. 15, Спр. 6984, Арк. 26.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 193, Арк. 6-7.

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 193, Арк. 4.

відсіювання студентів узбецької спільноти. Тож станом на 12 липня 1969 р. III курс закінчило 19 студентів, а II курс – 21 студент¹.

Приступаючи до навчання студентів з Узбекистану й формування у них норм російської літературної вимови, викладачі кафедри російської мови, перш за все, намагались виявити типові помилки при вимові. З'ясувалося, що студенти твердо вимовляють м'які приголосні звуки і суфікс «ть» в невизначеній формі дієслова, а також часто плутають звуки «ш» на «ж», «с» на «ц» і не завжди розрізняли тверді і м'які приголосні: «и»–«і». Усі ці фонетичні й граматичні незнання й невміння відображались в усній і писемній мові студентів-азіатів. Тому викладачам довелося працювати у двох напрямках: 1) усунути неправильності у вимові, пов'язані з особливостями фонетичного складу узбецької мови; 2) проводити навчання норм російської літературної вимови. Посилена увагу викладачі звертали на російськомовні звуки, яких немає в узбецькій мові (м'які приголосні), засвоєння яких, особливо, важко давалося студентам. Для цього педагоги застосовували спеціальні фонетико-орфоепічні тренувальні вправи на різницю у вимові звуків, також студенти напам'ять вивчали приказки, прислів'я, скоромовки, крилаті вислови, сентенції і вірші, оскільки в римованому тексті слова та їх вимова краще запам'ятовувались².

З метою розвитку усної і писемної мови педагогами застосовувалися різні методи, зокрема перекази уривків невеликих художніх творів російської класичної і радянської прози. Практикувались й усні перекази переглянутих кінофільмів. До прикладу, студенти переглядали екранізацію роману Л. Толстого «Війна і мир», а на заняттях переповідали сюжет. Також писали власні твори невеликого обсягу на теми: «Моя республіка», «Наш інститут» і твори на довільні теми³.

Особливо складно для узбецьких студентів давались деякі теоретичні лінгвістичні навчальні дисципліни: «Старослов'янська мова», «Історична граматики російської мови», «Вступ до мовознавства» та інші. Тому, в 1968/1969 н. р. тематичне наповнення цих предметів було значно зменшене та спрощене. Спрощеною була й подача навчального матеріалу з фонетико-орфоепічної діалектології російської мови, оскільки у студентів виникала плутанина цих тем з нормами літературної вимови⁴.

Навчальний план і програми передбачали написання курсових робіт. Беручи до уваги те, що на початкових курсах студенти-азіати ще недосконало володіли російською мовою, викладачам доводилось складати спеціальні теми для написання курсових робіт таким чином, щоб вони містили російську (чужорідну) і національну складову. Оскільки звичайні теми курсових робіт були надто складними й незрозумілими. До прикладу: «Лексичні запозичення з тюркських мов у сучасній російській мові», «Російська наукова термінологія в узбецькій мові», «Спільні художні риси російської та узбецької радянської літератури» тощо⁵.

Уже після закінчення III курсу (1966 р. набору) студенти В. Зотов, І. Якубов, З. Харасова, Ж. Нормулінов і Р. Шин майже вільно володіли російською мовою, могли самостійно підготувати доповідь, написати реферат, змістовно виступити перед аудиторією. Значні успіхи демонстрували С. Пулатова, О. Машарипов, Н. Турсунов, К. Ахмедов, Ш. Абдурахманова, Е. Кадіров і Н. Кунгратов. Ще вісім студентів уже добре розмовляли російською мовою, розрізняли м'які і тверді приголосні звуки, майже завжди правильно їх вимовляли, мали значний лексичний запас, але граматична структура мови їм давалась складно, особливо часові форми і вживання родів. Найбільш старанними й наполегливими студентами були В. Зотов, Н. Турсунов, Ч. Назаров, С. Тиміров, А. Раджабов, Н. Кунгратов, С. Пулатова. Були й такі, які не надто виявляли бажання до навчання. До прикладу, студенти III курсу закінчили V семестр навчання (зимова сесія) та склали іспит з «Сучасної російської мови» з такими результатами: 2 «відмінно», 10 «добре» та 8 «задовільно»⁶.

У той же час студентська група II курсу (1967 р. набору) була досить неоднорідною в навчальному аспекті. В ній з 21 студента, семеро (З. Алікберова, Р. Курняєва, Д. Насипова, Д. Сагідова, Р. Хадирова, М. Шакірова і А. Шамієва) майже вільно володіли російською мовою, оскільки на батьківщині вони закінчували російськомовні школи. Решта студентів закінчували школи з національною (узбецькою) мовою викладання, тому їм навчання давалось складніше. До прикладу,

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 193, Арк. 14-15.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 191, Арк. 99-100.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 191, Арк. 101.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166, Он. 15, Спр. 6984, Арк. 28.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 191, Арк. 65.

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 191, Арк. 96-97.

на осінньо-зимовій сесії II курсу студенти склали іспит з «Вступу до мовознавства» з наступними оцінками: 1 «відмінно», 9 «добре» і 11 «задовільно».

Помітною була тенденція, що студентами-азіатами простіше засвоювались і більше їм подобалися літературознавчі навчальні дисципліни, аніж лінгвістичні. До прикладу, у 1969 р. на іспиті 23,8 % студентів-азіатів II курсу отримали оцінку «відмінно» з «Російської літератури XVIII ст.», а з «Сучасної російської мови» лише 14,2 %. З тієї ж групи студентів 3 особи отримали оцінки «відмінно» з «Вступу до літературознавства», тоді як з «Вступу до мовознавства» таку ж оцінку отримала лише єдина Д. Насипова¹. Відтак, 12 грудня 1968 р. на засіданні Ради історико-філологічного факультету, викладач М. Гребенніков пропонував додати в деякі літературознавчі дисципліни вибіркові теми з узбецької літератури². Тому вже у 1969 р. в навчальному плані з'явився спецкурс «Література народів СРСР», який викладав І. Сірак. Більшості студентам з Узбекистану цей спецкурс подобався³.

У квітні 1969 р. кафедра російської та зарубіжної літератури і студенти-філологи готувались до внутрішньофакультетської конференції «Образ Леніна в радянській літературі». До цієї події були залучені й студенти-азіати, а деякі з них підготували доповіді: «Ленін в узбецькій літературі» та «Ленін в таджицькій літературі»⁴. Завдяки наполегливій праці більшості викладачів, узбецькі студенти щоразу краще оволодівали російською мовою та знаннями і вміннями з літератури. Тож за плідну педагогічну діяльність шестеро працівників Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки постановою Міністерства освіти Узбецької РСР № 8 від 16 травня 1969 р., були нагороджені значком «Відмінник освіти Узбецької РСР»: ректор Д. Цимбалюк, проректор з навчальної і наукової роботи – С. Церковницький, декан історико-філологічного факультету – О. Михайлюк, старший викладач кафедри російської і зарубіжної літератури – Л. Оляндер, асистент кафедри російської мови – М. Паталаха і асистент кафедри російської і зарубіжної літератури – Н. Зубер⁵.

Буденне (позанавчальне) життя студентів з Узбекистану проходило як і в інших студентів. Проживали вони в студентському гуртожитку, харчувались в їдальні та буфеті, які розташовувались неподалік від інституту. Часто отримували посилки з Узбекистану, якими батьки та родичі передавали інжир, фініки, цитрусові, гранати, горіхи, курагу та інші солодощі, тож ділились ними з місцевими студентами⁶. Вечорами разом з українською молоддю готувались до занять, юнаки спільно переглядали футбольні матчі, грали в шахи тощо. В основному вели себе толерантно, тактовно, не порушували дисципліну й субординацію⁷. На початку квітня 1969 р. в актовому залі Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки відбувся концерт оркестру народних інструментів державної філармонії Узбецької РСР, який був ініційований узбецькими республіканськими органами влади⁸. В червні 1970 р. кращі студентки III курсу (набору 1967 р.) – З. Алікберова, Г. Буранова і Д. Насипова за безкоштовними студентськими путівками побували на курорті на Чорному морі⁹.

Як пригадує тогочасна завідувач канцелярією педагогічного інституту Р. Левчук, «хлопці з Узбекистану запрошували українських дівчат на побачення, разом відвідували кіно, театр, усі були молодими, жартували, ходили на танці». Були випадки, що між українською та узбецькою молоддю складались любовно-романтичні стосунки¹⁰. Тогочасна студентка-волинянка А. Зубко (нині Гришук), яка навчалась паралельно на одному курсі зі студентами узбецької групи, так пригадує того самого єдиного українця з узбецької групи В. Сабірова: «Він був молодий і красивий, настільки симпатичний, що подобався, напевно, усім дівчатам з нашого факультету»¹¹.

Відкритої міжетнічної конфронтації між місцевими і приїжджими студентами не було, проте єдиний зафіксований випадок відбувся в грудні 1967 р., коли на парті

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 191, Арк. 98–99.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 38 зв.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 45.

⁴ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 50.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 193, Арк. 12.

⁶ Свідчення Левчук Раїси Павлівни, 1937 р. н., прож. м. Луцьк Волинська обл., запис від 16.11.2019 р.

⁷ Свідчення Кудя Вадима Олексійовича, 1927 р. н., прож. м. Луцьк Волинська обл., запис від 10.03.2020 р.

⁸ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 191, Арк. 105.

⁹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 230, Арк. 7.

¹⁰ Свідчення Левчук Раїси Павлівни, 1937 р. н., прож. м. Луцьк Волинська обл., запис від 16.11.2019 р.

¹¹ Свідчення Гришук Ангеліни Іванівни, 1949 р. н., прож. с. Вільхівка Горохівський р-н Волинська обл., запис від 08.07.2018 р.

в аудиторії № 46 з'явилися написи, які демонстрували можливу неприязнь між місцевими та узбецькими студентами¹.

У той час заклади освіти повинні були плекати й виховувати у свідомості своїх вихованців «радянський інтернаціоналізм» та формувати у них розуміння культурної і ментальної єдності усіх народів СРСР, в основі якої лежала російська (слов'янська) сутність. Таким чином, радянська ідеологія, у певній мірі, передбачала викорінення окремих народних звичаїв, уявлень і деяких національних елементів нематеріально-духовної культури, що й було ознакою радянської асиміляції². Один із прикладів відбувся з узбецькими студентами в Луцьку: у 1966 р., у зв'язку із їх приїздом, в приміщенні навчального корпусу з'явилась вивіска «Прохання скидати головні убори», тоді як для народів Середньої Азії традиційним є носіння тюбетейки – невеликого національного головного убору. Молоді студенти не хотіли виконувати це проханням й така ситуація створювала привід для насмішок і образливих жартів з боку місцевих студентів. В грудні 1967 р. в студентському гуртожитку відбулась бійка, спричинена цією ситуацією³. Зазначене питання розглядалося навіть на засіданні Ради історико-філологічного факультету 13 січня 1968 р., тоді ж мудре вирішення цієї проблеми запропонував викладач В. Покальчук – зробити виняток щодо зняття головного убору для студентів із Середньої Азії, що й було в подальшому здійснено⁴.

Ті студенти, які демонстрували гарні результати в навчанні, отримували стипендію. Станом на липень 1970 р. всього в інституті навчалось уже 38 студентів з Узбекистану: по 19 на IV і III курсах, з них 31 отримували стипендію, з яких дві студентки III курсу (Р. Курняєва і Д. Насипова) отримували підвищену стипендію. Слід зауважити, що узбецькі республіканські органи влади впродовж усього терміну навчання своїх студентів постійно цікавились їхніми успіхами, поведінкою, побутом та навіть особистим життям. У Москві при Раді Міністрів СРСР був постійний представник Ради Міністрів Узбецької РСР, який контролював навчання студентів з Узбекистану, які навчались в інших республіках, тож в ректорат Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки постійно надходили офіційні запити на студентів⁵. У 1969 р. голова Ради Міністрів Узбецької РСР К. Раміхов у листі до ректора інституту Д. Цимбалюка, просив особисто повідомляти його про успішність у навчанні студентів з Узбекистану, про їхню поведінку та побутові аспекти⁶.

Щорічно від органів влади Узбецької РСР в бухгалтерію Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки надходили грошові перекази. До прикладу, у 1969 р і у 1970 р. щорічно перераховувалося по 1000 крб., які впродовж року розподілялись поміж студентами-азіатами по мірі потреби⁷.

Станом на лютий 1971 р. в педагогічних інститутах Української РСР та Російської РФСР навчалось 4335 студентів з Узбекистану, які здобували кваліфікацію вчителя російської мови та літератури⁸. Упродовж другого семестру 1970/1971 н. р. для студентів V курсу паралельно з основним навчанням відбувалася й підготовка до державних випускних іспитів. Особливо багато й наполегливо з майбутніми випускниками працювала куратор їхньої групи М. Паталаха, яка додатково проводила групові та індивідуальні консультації і позапланові навчальні заняття.

Впродовж майже усього червня 1971 р. на філологічному факультеті тривали державні випускні іспити. Очолював державну екзаменаційну комісію С. Максимчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Ровенського державного педагогічного інституту імені Д. Мануїльського. Випускники склали чотири іспити: з російської мови з методикою її викладання, з російської літератури з методикою її викладання, з педагогіки і з наукового комунізму. З усіх 19 узбецьких студентів-випускників, 5 склали російську мову з методикою її викладання на «відмінно», 10 «добре» та 4 «задовільно»⁹. Іспит з російської літератури з методикою її викладання випускники склали з наступними результатами: 4 «відмінно», 8 «добре» і 7 «задовільно». Глибокими

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 25 зв.

² Каганов, Ю. О. (2019). *Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М, 313.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 24.

⁴ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 202, Арк. 27.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 230, Арк. 2.

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 193, Арк. 1.

⁷ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 230, Арк. 7.

⁸ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 258, Арк. 1.

⁹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Оп. 7, Спр. 265, Арк. 26.

за змістом і грамотними за формою відзначилися відповіді І. Якубова, Н. Турсанова, В. Зотова, О. Машарипова, З. Харасової і С. Пулатової. Вони виявили ґрунтовні знання і вміння пов'язати теоретичний матеріал з вимогами шкільної педагогічної практики, обізнаність з різними прийомами дидактики. У звіті голови державної екзаменаційної комісії зазначалось: «Студенти узбецької групи підготовлені до практичної діяльності, зможуть успішно працювати вчителями російської мови та літератури в школах Узбецької РСР»¹.

Випускний вечір відбувся 1 липня 1971 року. На урочистостях був присутній представник з Міністерства освіти Узбецької РСР, який відзначив деяких викладачів нагородами за педагогічну діяльність². Незабаром молоді спеціалісти отримали направлення на роботу в Узбекистан: 11 в Сурхандар'їнську область, по 2 в Хорезмську і Наманганську та по 1 в Андижанську, Бухарську, Кашкадар'їнську та Ферганську області³.

Зі студентської групи другого набору (1967 р.), упродовж IV і V курсів навчання (вересень 1970 р. – червень 1972 р.) ще двоє студентів вибули, тож другий (останній) випуск узбецьких студентів у червні 1972 р. відбувся у кількості 17 осіб. З них найкращі результати під час складання випускних іспитів продемонстрували: Х. Карімов, Г. Буранова, Д. Насипова, а також таджичка Г. Тулаганова. Незабаром усі 17 спеціалістів-педагогів отримали дипломи про вищу освіту та направлення на роботу в Узбекистан, тому згодом залишили Луцьк⁴.

Восени 1972 р. два минулорічні випускники С. Мустафакулов і Е. Кадиров після одного року роботи у школі в Узбекистані, знову приїхали в Україну – були призвані в армію, де й проходила їхня служба до 1974 року. «Як же нам, по-доброму, заздрили», – з ностальгією пригадував С. Мустафакулов, розповідаючи про той момент, коли дізнались його колишні одногрупники про те, що служба проходитьиме в Україні.

Після двох випусків спеціалістів для Узбецької РСР двічі вони приїздили в Луцьк на зустріч випускників: у 1983 р. та в 1991 році. У червні 1991 р., після 20 років з часу випуску першої групи узбецьких студентів, в Луцьку побували випускники обох випусків, які на той момент працювали в Узбекистані вчителями, директорами шкіл, керівниками органів освіти, культури та депутатами місцевих рад. Перебуваючи в Луцьку, вони відвідали навчальний корпус інституту, зустрілися зі студентами, відвідали музей Лесі Українки та побували біля пам'ятних місць Луцька. Також поспілкувались з своїми наставниками: колишнім ректором Д. Цимбалюком, колишнім деканом факультету І. Сіраком, викладачами: Л. Оляндер, Л. Бублейник, Є. Сухомлин та іншими⁵.

Висновки. Отож, у 1966 р. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки був внесений до переліку педагогічних інститутів Української РСР та Російської РФСР, у яких в наступні роки повинні були навчатися й здобувати кваліфікацію вчителя російської мови і літератури студенти з Узбекистану. В Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки така педагогічна діяльність здійснювалась впродовж 1966–1972 років. Загалом було проведено два набори студентів: 30 осіб у 1966 р. і 25 у 1967 році. Упродовж навчання з різних причин відбувалось відсіювання студентів, тож усього було випущено 36 спеціалістів: 19 в 1971 р. та 17 у 1972 році. Уже на початку останньої третини 1960-х рр. у Міністерстві освіти Української РСР було вирішено не направляти в наступні роки студентів з Узбекистану в Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки з декількох причин. По-перше, вивчення російської мови студентами-азіатами в Луцьку відбувалось складніше, аніж в інших інститутах у зв'язку з тим, що Луцьк – це місто, населення якого, здебільшого, україномовне, тож студенти вивчали російську мову, а поза навчанням чули українську, а це створювало для них плутанину. Тож в наступні роки студенти зі середньоазіатських республік СРСР направлялись у ті педагогічні інститути, котрі розташовувались, переважно, в російськомовних містах. Другою причиною стали кліматичні умови Волині: студенти з Узбекистану часто скаржились на погіршення здоров'я весною і восени через вологий клімат.

Сутність цієї радянської міжреспубліканської освітньої кампанії слід розглядати не лише як цивільний освітній процес, а й як один з елементів русифікаторського процесу в контексті загальносоюзної (партійно-державної) політики асиміляції народів і народностей Радянського Союзу, їхнього національно-культурного знеособлення та перманентного витіснення національних мов російською мовою.

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 265, Арк. 35–36.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 258, Арк. 4–7.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 275, Арк. 43.

⁴ Державний архів Волинської області, Ф. Р-376, Он. 7, Спр. 295, Арк. 20–21.

⁵ Вельма, Л. (1991, 11 червня). Зустріч через двадцять років. *Радянська Волинь*. 3.

References:

1. Aleksyeyeva, N. L., Zamlynsky, V. O., Zabrovarnyy, B. Y., Shvydak, O. M. (1968). *Narysy istoriyi Volynskoyi oblasnoyi partynoyi orhanizatsiyi* [Essays of the Volyn regional party organization]. Kyiv: Polityvdav Ukrayiny. [in Ukrainian].
2. Bieliaiev, Yu. I., Mishukov, O. V., Fediaieva, V. L., Samsakova, I. V. (2007). *Khersonskiy derzhavnyi universytet. Istorychnyi narys (1917-2007)* [State University of Kherson. Historical essay]. Kherson: Vydavnytstvo KhDU. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, H. V. (1990). *Litopys pamiatnykh podii. Z istorii Lutskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni Lesi Ukrainky (1940-1990)* [Chronicle of memorable events. From history Lesya Ukrainka state pedagogical institute of Lutsk (1940-1990)]. Lutsk: R-VV Volynskoho obpolihrafvydav. [in Ukrainian].
4. Vasylychenko, H. (1966, August, 31). Laskavo prosymo [Welcome]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 3. [in Ukrainian].
5. Velma, L. (1991, June, 11). Zustrich cherez dvadtsiat rokiv. [Meeting in twenty years]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 3. [in Ukrainian].
6. Hod, B. V., Yermak, O. P. (2011). Poltavskiy pedinstytut u 1960-1980-ykh rokakh. Istorychna pamiat. [Pedagogical Institute of Poltava]. *Naukovyi zbirnyk* [Scientific collection] Poltava, № 1 (25), 111-134. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 94*, Ark. 102. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 97*, Ark. 29. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 97*, Ark. 55-58. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 65. [in Russian].
11. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 96-97. [in Russian].
12. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 98-99. [in Russian].
13. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 99-100. [in Russian].
14. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 101. [in Russian].
15. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 191*, Ark. 105. [in Russian].
16. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 193*, Ark. 1. [in Ukrainian].
17. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 193*, Ark. 4. [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 193*, Ark. 6-7. [in Ukrainian].
19. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 193*, Ark. 12. [in Ukrainian].
20. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 193*, Ark. 14-15. [in Ukrainian].
21. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 24. [in Ukrainian].
22. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 25. [in Ukrainian].
23. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 27. [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 38. [in Ukrainian].
25. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 45. [in Ukrainian].
26. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 202*, Ark. 50. [in Ukrainian].
27. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 230*, Ark. 2. [in Ukrainian].
28. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 230*, Ark. 7. [in Ukrainian].

29. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 258*, Ark. 1. [in Ukrainian].
30. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 258*, Ark. 4-7. [in Ukrainian].
31. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 265*, Ark. 26. [in Ukrainian].
32. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 265*, Ark. 35-36. [in Ukrainian].
33. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 275*, Ark. 43. [in Russian].
34. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 295*, Ark. 20-21. [in Russian].
35. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region], *F. R-376, Op. 7, Spr. 746*, Ark. 47. [in Ukrainian].
36. Zabrovarnyi, B. Y. (2003). Z istorii Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky [From the history Lesya Ukrainka Volyn State University]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University], 12. 5-12. [in Ukrainian].
37. Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho (2020) [Vinnitsa Sovereign Pedanonic University named after Mikhail Kotsyubynski (2021)]. *Istoriia universytetu* [History of the University]. <<https://vspu.edu.ua/index.php?p=history>>. (2020, November, 16). [in Ukrainian].
38. Kahanov, Yu. O. (2019). *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953-1991): Ukrainska versia*. [The construction of the «Soviet man» in 1953-1991. Ukrainian version]. Zaporizhzhia: Inter-M. [in Ukrainian].
39. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka (2020) [Kamyants-Podilsky National University named after Ivan Ohnynok (2021)]. *Litopys universytetu* [Annals of the University]. <<http://kpnu.edu.ua/istoriya-universytetu/litopys-universytetu>>. (2020, November, 16). [in Ukrainian].
40. Mykhailiuk, O. H., Zabrovarnyi, B. Y., Kud, V. O., Ukrainets, L. K. (1992). *Lutskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni Lesi Ukrainky (Narys istorii)*. [Lesya Ukrainka State Pedagogical Institute of Lutsk. (Essay on history)]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
41. Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia (2020) [Nijinsky State University named after Mikola Khokhul (2020)]. *Navchalno-naukovyi instytut filolohii, perekladu ta zhurnalistyky* [Educational and Scientific Institute of Philology, Pedagogy and Journalism]. <<http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/fukyltetu/filologichnij>>. (2020, November, 16). [in Ukrainian].
42. Hryshchuk, A. I. (2018). *Svidchennia. 1949 r. n., prozh. s. Vilkhivka Horokhivskiy r-n Volynska obl.* [Testimony. Born in 1949, lives in the village of Vilkhivka, Gorokhiv district, Volyn region]. [in Ukrainian].
43. Kudia, V. O. (2020). *Svidchennia. 1927 r. n., prozh. m. Lutsk Volynska obl.* [Testimony. Born in 1927, lives in Lutsk Volyn region]. [in Ukrainian].
44. Levchuk, R. P. (2019). *Svidchennia. 1937 r. n., prozh. m. Lutsk Volynska obl.* [Testimony. Born in 1937, lives in Lutsk Volyn region]. [in Ukrainian].
45. Sirak, I. I. (1990). Z istorii filolohichnoho fakultetu [From the history of the Faculty of Philology]. *Mynule i suchasne Volyni. Osvita. Nauka. Kultura: tezy dopovidei ta povidomlen IV Volynskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii. Prysviacheno 50-richchii LDPI im. Lesi Ukrainky* [Past and present of Volyn. Education. Science. Culture: abstracts of reports and messages of the IVth Volyn Local History Conference. Dedicated to the 50th anniversary]. (Lutsk, 1990, April, 13-14), 20-25. [in Ukrainian].
46. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. *F. 166, Op. 15, Spr. 6984*, Ark. 26. [in Ukrainian].
47. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. *F. 166, Op. 15, Spr. 6984*, Ark. 28. [in Ukrainian].
48. Tsos, A. V., Siruk, N. M., Turchyk, S. V., Kotsan, I. Ya. (2010). *Profesory Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Professors of Lesya Ukrainka Volyn National University]. Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].